

Nietzsche ja postmodernin genealogia

Henrik Rydenfelt

Tapaus Nietzsche

Nietzschen ajatuksia ihailtiin ja hyödynnettiin kolmannessa valtakunnassa. Joidenkin mukaan Nietzsche vaikutti Hitleriin syvemmin kuin kukaan muu filosofi. Monille Nietzsche ja natsi ovat lähes synonyymeja. 1950-luvun lopulta alkaen akateeminen Nietzsche-tutkimus on pyrkinyt osoittamaan, että sotienvälinen tulkinta on perustunut vähintäänkin yksipuoliseen luentaan ja että Nietzschen teoksissa on mielenkiintoisia ja ajankohtaisesti puhuttelevia kantoja.

Tässä ”rehabitoinnin” hankkeessa on onnistuttu hämmentävän hyvin, kun jo nyt on osoittautunut tarvetta erikseen dokumentoida Nietzschen yhteyttä fasismiin sekä hänen kriittistä suhtautumistaan demokratiaan. Kirjoituksessa ”Postmoderni Nietzsche menee mailleen” (Kulttuurivihkot 4-5/2011) Vesa Oittinen marssittaa esiin uutta tutkimusta, joka tuo esiin ”herrakansasideologi” Nietzschen antidemokraattiset ja antihumanistiset näkemykset – kannat, jotka ns. postmoderni, epäpoliittinen Nietzsche-luenta on Oittisen mukaan pyrkinyt sivuuttamaan. Samassa yhteydessä julkaistussa käännöskirjoituksessa ruotsalainen David Brolin esittää, että ruotsalainen vasemmisto on omaksunut postmodernismin inspiroiman post-ajattelun, jonka taustat ovat kuitenkin muun muassa ”äärikonservatiivisessa” ja ”oikeistoradikaalissa” Nietzschesssä.

Ajattelijan aamurusko

On varmasti totta, että Nietzschen ajattelun kyseenalaisin aines – mikä sen kulloinkin ajatellaan olevan – on jätetty vähemmälle huomiolle. 1960-luvun Nietzsche-keskustelun virstanpylväiden, Gilles Deleuzen ja Arthur C. Danton kirjojen nimet – *Nietzsche et la philosophie* (1962) sekä *Nietzsche as Philosopher* (1965) – ovat jo sinänsä paljonpuhuvia. Ne lähestyvät otsikon ajattelijaa nimenomaan filosofina tai filosofian näkökulmasta. Vaikka kenenkään tarkoitus tuskin on ollut korvata sotienvälisen ajan näkemyksiä aivan toisella hahmolla, erityisesti amerikkalaisessa keskustelussa on käytetty käsitettä *uusi Nietzsche* (the new Nietzsche) jopa aikakausjulkaisun nimessä (*New Nietzsche Studies*, 1996-).

Samoin on epäilemättä totta, että postmoderni ajattelu – jos sellaiseksi mitään enää sopii kutsua – on Nietzscheille paljon velkaa. Joskus on suorastaan hämmästely, miten Nietzsche onnistui ennakoimaan ”modernia” seuranneita älyllisiä virtauksia. Mutta tämä osoittaa lähinnä heikkoa historiallista aistia: ”postmodernien” ajattelijoiden keskeisistä käsitteistä ja ajatuksista suuri joukko on tavalla tai toisella peräisin Nietzscheiltä.

1960-luvulta alkaen Nietzschen vaikutus on ollut niin voimakas, ettei ole mielekästä puhua postmodernista Nietzschestä tai Nietzschen lukutavasta. Pikemminkin kyseessä on viime vuosisadan loppupuolen keskeisten ranskalaisten ajattelijoiden sekä heitä seuranneiden angloamerikkalaisten filosofien Nietzsche-reseptiosta, Nietzscheä valikoiduista käsitteistä ja ajatuksista. Keskeisimpiä ovat ajatus maailmasta dynaamisena muutoksena (Gilles Deleuze) ja valtarakenteiden verkostona (Michel Foucault), myönteinen, affirmoiva asenne muutokseen ja tapahtumaan (Jacques Derrida) sekä "itsen" rikkonaisuus ja taiteellinen itsensä luominen (Alexander Nehamas).

Näihin aineksiin perustuu perinteinen kuva Nietzschestä, joka sinänsä on oikeansuuntainen. Kristillisen, maailman "tuonpuoleisen" tarkoituksen ja toisaalta valistusajattelun sekä Hegelin kehityksen ja edistyksen näkemykset korvautuvat tarkoituksen ja merkityksen sinänsä päämäärättömällä muuttumisella. Maailman muodostavat moninaiset "tahdot", jotka Nietzsche termien pyrkivät "valtaan" ja jotka Nietzsche joskus perspektivismiksi kutsuman näkemyksen mukaisesti muodostavat oman näkökulmansa toistensa yli. "Itse" on kokoelma tällaisia (usein vastakkaisia) "tahtoja", ja sen yhtenäisyys ei perustu pysyvään olemukseen vaan aktiiviseen kamppailuun ja luomiseen. Genealogisessa tutkimuksessa Nietzsche soveltaa luonnonvalinnan ajatusta kulttuuriin ja osoittaa, kuinka yhdestä syystä kehittynyt tapa, käytäntö tai arvo voi myöhemmin palvella aivan toisia tarkoituksia.

Genealogista tarkastelua edustaa myös Oittisen ehdotus, että nietzscheläisyys on ollut postmoderneille tutkijoille vasemmistoidologioiden kriisiytymisen jälkeen tapa ainakin vaikuttaa edustavansa jonkinlaista kriittistä näkökulmaa. Nietzscheäiset ideat olisivat näin säilyneet hengissä akateemisen ja kulttuurieliitin älyllisesti hieman vähemmän rehellisenä keinona edes näyttää tarjoavansa jonkinlaista vaihtoehtoa ja tätä kautta perustella oma olemassaolonsa.

Oittisen näkemyksessä on varmasti perää: vaihtoehtoisesta ajattelumallista on ollut pulaa. Nietzscheä tutkiminen on tuskin silti ollut mikään erityisen turvallinen intellektuaalinen suojaus – aivan erityisesti akateemisen vasemmistolaisuuden huippuhetkinä. Sekä Nietzscheä postmodernille suosiolle että hänen oman moraalisen ja poliittisen agendansa jäämiselle sivuun on etsittävä muita selityksiä.

Postmodernin alkuperästä

Yksi selittävä tekijä on postmodernin ajattelun – jolla nyt Oittisen ja Brolinin tavoin yksinkertaistaen viittaa edellä mainittuihin ajattelijoihin ja heidän seuraajiinsa – omat painotukset, joihin jotkin Nietzscheä löytyneet ideat ovat luontevasti sopineet.

Perspektivismi ajatuksessa ei ole kyse ainoastaan siitä, että tieto ja tiedolliset kyvyt ovat aina sidoksissa näkökulmaan ja intresseihin. Tämä vielä mahdollistaisi ajatuksen totuudesta perspektiivien välisenä yhtäpitävyytenä, näkökulmien sovittamisena yhteen (kenties jostakin kolmannelta perspektiivistä). Nietzscheä mukaan perspektiivit ovat kuitenkin keskenään

yhteensovittamattomia. Objektiivisuus ei voi olla ”vastaavuutta” näkökulman ja asioiden välillä, mutta se ei voi myöskään perustua näkökulmien yhdyntymiseen. Nietzschen tarjoama uusi ”objektiivisuus” onkin erilaisten näkökulmien *tuntemista*, ei perspektiivien lähentämistä.

Perspektivismi sulkee näin pois sen mahdollisuuden, että yksi näkökulma olisi jollakin rationaalisella, näkökulmat ylittävällä tai ne yhdistävällä tavalla etuoikeutettu. Sama koskee myös arvoja: asioiden, tapojen ja lopulta itse arvojen arvo riippuu valitusta näkökulmasta. Seurauksena on sekä totuutta että arvoja koskevan relativismin kehittynyt muoto: perspektiivit eivät muodosta täysin toisistaan riippumattomia maailmoja, mutta yksikään niistä ei ole ensisijainen. Näin perspektivismi kiteyttää joidenki postmodernien ajattelijoiden vanavedessä seuranneen sosiaalisen konstruktioismin ja relativismin.

Vallan ja vallantahdon ideaan nojaava analyysi ei pääse tai oikein pyrikään pois tällaisesta perspektivismistä. Jos kaikki kerran pyrkii valtaan – ”kaikkea” on lähestyttävä valtarakenteiden muodostamina kokonaisuuksina – koko vallan käsitteen kiinnostavuus *kriittisenä* välineenä alkaa huveta. Jokin valtarakenne on voimissaan aina, missä ei sinänsä ole näin mitään kritisoitavaa. Tällaiseen tilanteeseen diskurssianalyysi kriittisessä yhteiskuntatutkimuksessa monesti päätyykin. Käsitteellisten rakenteiden esiintuominen on kyllä varteenotettava hanke, mutta kritiikin kohteeksi jää lopulta lähinnä tietämättömyys valtarakenteiden olemassaolosta, eivät niinkään jotkut tietyt rakenteet. Abstrakti foucault’lainen valta-analyysi ei sellaisenaan tarjoa mitään kiintopistettä arvioinnille.

Suuret kertomukset kärsivät viimeistään toisen maailmansodan jälkeen uskottavuuskriisin, ja niitä pidettiin vähintäänkin arveluttavina. Nietzschen vallantahdon maailmassa ei ole pysyvää kehitystä tai suuntaa vaan ainoastaan päämäärätön muutos. Muutoksen ”affirmoiminen” Nietzschen ikuisen paluun hengessä näyttäytyy jäljelle jäävänä positiivisena mahdollisuutena: saman tapahtuminen uudelleen ja uudelleen on tarkoitus hyväksyä sellaisenaan. Hatarasti Nietzschen omaelämäkerrallisen *Ecce homon* sanomaan perustuva individualistinen itsensä luomisen projekti korvaa suuret kertomukset joukolla pieniä luomistöitä. Nykyisessä angloamerikkalaisessa kirjallisuudessa itsensä luominen on saavuttanut suosiota peräti juuri siksi, että sen on ajateltu istuvan liberaaliin ja demokraattiseen yhteiskuntamalliin. Vetämällä keinotekoinen raja yksityisen ja julkisen välille liberaalin julkisen vallan ajatellaan suorastaan takaavan kansalaisten mahdollisuuden esteettisesti käsitettyyn yksityiseen luomistyöhön. Itseä luodaan kotona nojatuolin rauhassa harmittomien kirjallisten puuhastelujen kautta; yhteisö ja yhteiskunta ovat asia erikseen.

Näinkö puhui Zarathustra?

”Postmodernit” ajattelijat ovat valikoineet Nietzscheiltä niitä ajatuksia, jotka ovat sopineet ajan henkeen – relativismiin, suuria tarinoita koskevaan skeptisyyteen ja liberaaliin individualismiin, jopa sen kanssa yhteen sovitettuun demokratiaan. Nämä samat ainekset ovat luoneet eräänlaisen arvotyhjiön, jota ei ole sopinut täyttää Nietzscheiltä tai muualtakaan peräisin olevalta aineksella.

Postmodernien lähestymistapojen sokea piste on ollut Nietzschen myöhäisen ajattelun keskipiste – nihilismi. Platonisen ja kristillisen perinteen keskiössä on ihmisen totuudentahto, jonka kohteena on ”näennäisen” ylittävä todellisuus. Nietzsche väittää, että totuudentahto itse lopulta paljastaa oman perustattomuutensa – ja samalla lähtee sortumaan koko kristillinen moraaliksi. Oman kriittisen työnsä Nietzsche näkee tämän väijäämätön prosessin huipentumana.

Mutta tämä on vasta puolet tarinasta. Jos maailmalta puuttuu (tuonpuoleinen) tarkoitus tai (tämänpuoleinen) edistys, ihmisen elämän merkitys on uhattuna. Totuuden ja pysyvien arvojen harhan haihduttua länsimainen ihminen kohtaa suurimman vaaransa, vaipumisen päämäärättömään nihilismiin. Seurauksena olisi korkeintaan vaivannäköä kartteleva, itsetyytyväisyyden ja hedonistinen ”viimeinen ihminen”. Postmoderniin ajatteluun Nietzscheiltä ajautuneet teemat ilmentävät lähinnä tällaista nihilismin tilaa, jossa kriittinen tarkastelu on tullut päätepisteeseensä, mutta menetettyä tarkoitusta ei ole korvannut mikään muu.

Demokratian tuolta puolen

Nietzschen myöhäisen filosofian keskeisin tehtävä on kuitenkin ihmiskunnan uuden tarkoituksen hakeminen. Aineksia on kuitenkin turha hakea poliittisesta filosofiasta tai yhteiskunnallisesta ajattelusta. Päinvastoin varsinaisen poliittisen filosofian ja vakaumuksellisen päätöksen puolesta Nietzschen tuotannossa lienee toinen keskeinen syy sille, että Nietzschen tulkintavaihtoehdot yhä näyttävät kumpuavan joko aatteellisesti köyhästä postmodernismista tai herrakansasideologiaa puhkuvasta fasismista.

Nietzscheiltä ei kerta kaikkiaan löydy minkäänlaista (positiivista) poliittista filosofiaa, mikäli sellaisen tunnusmerkkeinä pidetään keskustelua poliittisen vallan legitimoinnista ja keskeisimmistä yhteiskuntaa jäsentävistä käsitteistä. Aivan erityisesti Nietzschen käsittäminen totalitarismin puolustajana, antidemokraattina tai ”herrakansan” ideologina voi perustua ainoastaan tarkoitushakuisen luentaan, jossa konteksti jätetään huomiotta.

Näinpä myös Oittisen referoiman Brolinin mukaan koko Nietzschen poliittisen katsantokannan *perusoivallus* – että enemmistön lisätyö mahdollistaa etuoikeutetun luokan luovan tekemisen – esiintyy kreikkalaista valtiota koskevassa lyhyessä kirjoitelmassa, jonka 27-vuotias Nietzsche jätti julkaisematta. Vaikka jollakin tulkinnallisella tempulla tämän kreikkalaisten yhteiskuntaa koskevan näkemyksen saisikin käännettyä kirjoittajansa poliittiseksi ihanteeksi, ydinajatuksen sopisi olettaa tulleen puetuksi sanoiksi myös kypsällä iällä julkaistuissa teoksissa.

Nietzsche kyllä ottaa kantaa myös poliittisiin ideoihin ja ajatuksiin. Erityismaininnan ansaitsee demokratia ja Euroopan demokratisoituminen, joista hänellä ei yleensä ole mitään hyvää sanottavaa. Mutta Nietzschen näkemykset eivät koske demokratian oikeutusta tai tarpeellisuutta poliittisen vallan legitimoinnin perustana. Sellaisenaan niitä ei voi lukea suoranaiseksi kannanotoiksi demokratiaa vastaan. Nietzsche ei esitä, että poliittisen vallan tulisi olla jossakin muualla kuin demokraattisesti valittujen päätöksentekijöiden käsissä. Hän tarkastelee aihetta

aivan toisenlaisista perspektiiveistä muun muassa arvioimalla demokratiakehityksen seurauksia ihmislajin säilymisen ja valtioiden keskinäisen voimatasapainon kannalta.

Voi toki hyvällä syyllä kysyä, voidaanko poliittiset ja yhteiskunnalliset ideat ja liikkeet alistaa tällä tavoin täysin epäpoliittisesti motivoituneille arvioille – siis arvioida yhteiskunnallisia ilmiöitä kokonaan muiden päämäärien kuin esimerkiksi poliittisen oikeudenmukaisuuden, yhteisön onnellisuuden tai päätöksenteon oikeellisuuden näkökulmasta. Jos tällainen lähestymistapa on sinällään kyseenalainen, Nietzscheä pitäisi kritisoida nimenomaan johdonmukaisen poliittisen ajattelun puutteesta – ei arveluttavasta poliittisesta filosofiasta.

Epäpoliittisuutensa osalta postmoderni näkemys Nietzschestä ei näin ole nähdäkseni ollut harhateillä. Se on kuitenkin päätyntä oikealle polulle lukemalla tienviittaa väärin, keskittymällä Nietzsche ajattelun kriittisiin ja nihilistisiin puoliin. Nietzsche kuitenkin pyrkii saamaan aikaan arvojen uudelleenarvioinnin, joka on poliittisiin käsitteisiin, liikkeisiin ja arvoihin kohdistuvien arviointien perustana.

Inhimillistä, yli-inhimillistä

Platonis-kristillisen perinteen murtuessa ihmisen on ylitettävä itsensä ja luotava omat arvonsa tietoisien toimintansa kautta. Kyse on yli-ihmisestä.

Kysymys yli-ihmisen asemasta yhteiskunnassa ja yli-ihmisten yhteiskunnasta jää avoimeksi. Nietzsche ei missään ehdota, että meidän tulisi tehdä tilaa arvoja luovalle yksilölle heitä ympäröivän ”massan” kustannuksella. Toisaalta yhteisön paine voi estää yksilöä toteuttamasta kaikkia luovia kykyjään, toisaalta laajempi yhteisö voi omaksua luovalla työllä aikaansaadut uudet arvot. Yli-inhimillinen arvoja luova työ ei voi olla karikatyyrinsa mukaista erakoitunutta yksityistoimintaa: kaikenlainen kasvu vaatii virikkeekseen toisia. Mutta yhteisöllisestä toiminnasta sanan varsinaisessa merkityksessä ei arvojen luomisessa voi olla kysymys. Nietzsche tyypillisesti työssä ovat hyödyksi yhtä lailla voimakkaat viholliset.

Yhteiskunnallisen näkökulman sijasta Nietzsche tarjoilee meille jälleen pikemminkin arvioinnin perustan. Yllättävän usein on erehdytty uskomaan, että arvojen luomista ja yli-inhimillistä toimintaa tulisi pitää itsessään tavoittelemisen arvoisena. Nietzsche kirjoituksia – kuten demokratialiikkeen kritiikkiä – tarkastellessa ei kuitenkaan voi jäädä epäselväksi, että arvojen uudelleenarviointi tapahtuu perimmiltään *ihmisen* edun näkökulmasta. Meidän on luotava arvoja, jotka voivat säilyttää ja edistää ihmisyyttä ja ihmiskuntaa.

Nietzsche kirjoitti omien sanojensa mukaan vain harvimmille – ehkä vain hänen ajatuksensa ymmärtämään kykeneville poikkeuksellisille yksilöille. Kokonaisuuden tarkoitus on silti palvella ihmisiä ylipäätään. (Miksi muuten kirjoittaa edes ”harvimmille”?) Vaikka monien Nietzsche lausuntojen ajattelisi sijoittuvan puolustettavuuden tuolle puolen, niiden taustalla vallitseva arvoperspektiivi on radikaalin humanistinen.